

DR DOROTA KREKORA-ZAJĄC

UNIWERSYTET WARSZAWSKI

ORCID: 0000-0003-3782-7477

Zgoda, ustawa czy akt donacji? O poszukiwaniu podstawy na przekazanie części zwłok ludzkich dla celów naukowych

DOI: 10.70537/ppm/210284

Streszczenie

Pobieranie elementów zwłok ludzkich do badań naukowych od lat budzi wiele kontrowersji praktycznych. Było ono przedmiotem również bardzo sprzecznych wypowiedzi przedstawicieli doktryny prawa. Rozwój biobankowania w ostatnich kilkunastu latach spowodował konieczność wskazania precyzyjnej podstawy prawnej dla donacji poszczególnych części ciała, jak np. mózgow, która realnie umożliwi pobieranie komórek, tkanek i narządów dla celów badań naukowych. Od 20 lat nie znowelizowano w tym zakresie ustawy o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów, co powoduje konieczność wykładni art. 4 tej ustawy jako samodzielnej i szczególnej podstawy pobrania oraz poszukiwania *ratio legis* istniejącej regulacji. Badania naukowe na zwłokach ludzkich są prowadzone od tysięcy lat i były przedmiotem regulacji prawnych w Polsce od chwili odzyskania przez nią niepodległości. Oprócz rysu historycznego w artykule przedstawiono również wnioski *de lege ferenda*, które umożliwią ustawodawcy nie tylko poszanowanie woli negatywnej wyrażonej za życia (sprzeciwu), ale również pozytywnej.

Słowa kluczowe: zgoda, sekcja zwłok, badania naukowe na zwłokach, donacja mózgow, biobankowanie

1. Wstęp i istota problemu

Zwłoki ludzkie od pokoleń były przedmiotem zainteresowania naukowców. To dzięki badaniom na zwłokach może rozwijać się medycyna i wszystkie nauki o człowieku¹. W tym roku mija 20 lat od uchwalenia polskiej ustawy z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz.U. z 2023 r., poz. 1185; dalej jako: u.p.k.) oraz 30 lat od przyjęcia pierwszej ustawy o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów z 26 października 1995 r. (Dz.U., nr 138, poz. 682). Regulacje tych ustaw, co jest pewnym polskim fenomenem, dotyczyły jednak nie tylko pobierania komórek, tkanek i narządów ze zwłok dla celów transplantacyjnych (tj. przeszczepiania czy zastosowania u człowieka, dalej zwane celem transplantologicznym), ale również naukowych. Polska ustawa powstała w przeważającej mierze w wyniku harmonizacji europejskiego prawa transplantacyjnego, jednak regulacja w zakresie pobierania komórek, tkanek i narządów ze zwłok ludzkich wykraczała poza zakres zarówno dyrektywy, jak i Rozporządzenia SOHO².

Brak szczególnej regulacji prowadzenia badań biomedycznych w Polsce sprawił, że art. 4 u.p.k.³, pomimo krytycznych głosów doktryny, jest jedną z niewielu regulacji prawnych dopuszczających wprost pobieranie materiału biologicznego ze zwłok ludzkich dla celów naukowych⁴. Z uwagi

¹ P. Morciniec, *Ludzkie zwłoki jako obiekt badawczy: dowolność działań czy normowanie?*, „Diametros” 2009, nr 19, s. 78.

² Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1938 w sprawie standardów jakości i bezpieczeństwa substancji pochodzenia ludzkiego przeznaczonych do zastosowania u ludzi oraz uchylające dyrektywy 2002/98/WE i 2004/23/WE (Dz.Urz. UE L z 2024 r., s. 1938).

³ Komórki, tkanki i narządy mogą być pobierane ze zwłok ludzkich po stwierdzeniu zgonu w sposób określony w ustawie z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty w celach diagnostycznych, leczniczych, naukowych i dydaktycznych.

⁴ W polskim systemie prawnym najszerza definicja badań naukowych została zawarta w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tj. Dz.U. z 2024 r., poz. 1571 ze zm.), dalej jako: p.s.w. Zgodnie z art. 4 p.s.w. badaniami naukowymi są zarówno badania podstawowe, rozumiane jako prace empiryczne lub teoretyczne, podejmowane przede wszystkim w celu zdobywania nowej wiedzy o podstawach zjawisk i obserwowalnych faktach bez nastawienia na bezpośrednie zastosowanie komercyjne, jak i badania aplikacyjne. Te ostatnie są rozumiane jako prace mające na celu zdobycie nowej wiedzy oraz umiejętności, nastawione na opracowywanie nowych produktów, procesów czy usług lub wprowadzanie do nich znaczących ulepszeń.

jednak na lakoniczność art. 4 u.p.k. i brak określenia dodatkowych warunków dla pobrania materiału biologicznego ze zwłok ludzkich dla celów naukowych w doktrynie od lat wskazywano na konieczność uzyskania zgody zmarłego wyrażonej za życia⁵. Niektórzy wskazują, że zgoda w tym zakresie nie jest wymagana, gdyż sprzeciw wynikający z art. 5 u.p.k. jest dopuszczalny dla wszystkich celów, a nie tylko transplantologicznych⁶. Inni postulują uzyskiwanie zgody zastępczej członków rodziny zmarłego⁷.

Z drugiej strony, zgodnie z zasadą *numerus clausus* czynności prawnych *mortis causa*, człowiek ma ograniczone podstawy do wydawania dyspozycji na wypadek śmierci i zawsze muszą one wynikać wprost z regulacji ustawowej. Zatem powstaje wątpliwość co do interpretacji rozszerzającej skuteczność prawnej zgody na pobranie ze zwłok komórek, tkanek czy narządów, która nie wynika wprost z ustawy. Niektórzy przedstawiciele doktryny wskazują, że brak szczegółowej regulacji dotyczącej celów innych niż transplantacyjne stanowi lukę prawną, która jest trudna do wypełnienia w drodze wykładni⁸. Inni wskazują, że konieczność szczegółowych regulacji dotyczących zwłok ludzkich wynika z faktu przekraczania „zasad moralnych czy kanonów religijnych”⁹. Z uwagi jednak na rozwój badań naukowych na ludzkich narządach, tkankach i komórkach oraz ich biobankowanie należałoby rozważyć *ratio legis* art. 4 u.p.k. oraz wskazać na podstawy prawne dla pobrania komórek, tkanek lub narządów ze zwłok ludzkich dla celów naukowych.

⁵ M. Nesterowicz, K. Śliwka, *Pobieranie ze zwłok komórek, tkanek i narządów do celów naukowych – problem prawny i medyczny*, „Prawo i Medycyna” 2009, nr 4, s. 6-7; M. Królikowski, *Transplantacja* [w:] *Transplantacje. Spór o dar*, red. B. Chyrowicz, Lublin 2011, s. 93-94; M. Żelichowski, *Pobranie komórek, tkanek i narządów: zgoda jest regułą, sprzeciw wyjątkiem*, <https://archiwum.rp.pl/artukul/712430-Pobranie-komerek-tkanek-i-narzadow--zgoda-jest-regula--sprzeciw-wyjatkciem.html>; D. Tykwińska-Rutkowska, *Transplantacja. Studium z prawa administracyjnego*, Warszawa 2014, s. 141.

⁶ A. Fiutak, *Odpowiedzialność karna za wykonanie zabiegu leczniczego bez zgody pacjenta*, Warszawa 2016, s. 209.

⁷ P. Morciniec, *Status filozoficznomoralny i teologicznomoralny ludzkiego ciała, zwłok, komórek, tkanek i narządów w kontekście badań nad ludzkim materiałem biologicznym* [w:] *Ciało w badaniach naukowych i praktyce medycznej*, red. J. Pawlikowski, Warszawa 2020, s. 87.

⁸ E. Guzik-Makaruk, *Transplantacje* [w:] *System Prawa Medycznego, Regulacja prawna czynności medycznych*, red. M. Boratyńska, P. Konieczniak, Warszawa 2019, s. 33.

⁹ A. Tworkowska, *Określenie statusu ludzkich zwłok jako problem prawno-społeczny*, „Prawo i Medycyna” 2015, nr 2, s. 70.

Celem artykułu jest zatem odpowiedź na trzy pytania:

1. Czy w polskiej tradycji ustawodawczej podstawą dla wykorzystywania zwłok ludzkich dla celów naukowych była zgoda zmarłego?
2. Jakie skutki prawne wywołuje sprzeciw wyrażony za życia co do pobrania komórek, tkanek i narządów ze zwłok ludzkich dla celów naukowych?
3. Czy art. 4 u.p.k. jest wystarczającą podstawą prawną do pobierania komórek, tkanek i narządów ze zwłok ludzkich dla celów naukowych?

Konsekwencją odpowiedzi na te pytania badawcze jest nie tylko wykładnia art. 4 u.p.k., ale również wskazanie postulatów *de lege ferenda*.

W tekście pominę w tym zakresie tematy, które były już przedmiotem moich publikacji, a więc status prawny i filozoficzny zwłok ludzkich¹⁰, kwestie rozporządzania zwłokami poprzez polecenie testamentowe¹¹, prawa kultu pamięci po osobie zmarłej¹² oraz akty donacji zwłok¹³.

2. Zmiany w przeznaczeniu części zwłok ludzkich dla celów naukowych

Trzydzieści lat od uchwalenia prawa transplantacyjnego w Polsce to czas wielkiego rozwoju nie tylko transplantologii, ale również badań naukowych na ciele ludzkim. Nie ulega wątpliwości, że zwłoki ludzkie były przedmiotem zainteresowania naukowców od wieków (*mortui vivos docent*),

¹⁰ D. Krekora-Zajac, *Ludzka próbka biologiczna wykorzystywana dla celów naukowych jako przedmiot prawa cywilnego*, „Studia Prawnicze INP PAN” 2015, nr 3, s. 93 i nast.; J. Pawlikowska, J. Pawlikowski, D. Krekora-Zajac, *Biobanking of human biological material and the principle of noncommercialisation of the human body and its parts*, „Bioethics” 2023, nr 2, s. 164.

¹¹ D. Krekora-Zajac, *Dopuszczalność polecenie dotyczącego pochówku i innego dysponowania zwłokami* [w:] *Ius et Ratio. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skowrońskiej-Bocian*, red. W. Borysiak, A. Golaszewska, M. Olechowski, J. Wierciński, Warszawa 2022, s. 663.

¹² D. Krekora-Zajac, *art. 4 [w:] Ustawa o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów. Komentarz*, red. D. Tykwińska-Rutkowska, Warszawa 2025, s. 140.

¹³ D. Krekora-Zajac, *O konieczności zmiany regulacji prawnej „aktu donacji zwłok ludzkich”*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 11, s. 85.

a badania na nich przeprowadzone stały się fundamentem współczesnej wiedzy medycznej i innych nauk o człowieku¹⁴. Przez wiele dziesięcioleci przedmiotem zainteresowania naukowców były całe zwłoki, a nie jedynie ich wybrane części.

Radykalnie to podejście zmienił rozwój biobankowania ludzkiego materiału biologicznego. Biobanki sprawiły, że zaczęto zbierać dla celów naukowych już nie całe zwłoki, a wybrane narządy, a niekiedy nawet komórki i tkanki. Powstały biobanki, które zbierają i udostępniają dla celów badań naukowych również takie narządy, których obecny rozwój medycyny nie pozwala przeznaczyć dla celów transplantacyjnych, jak np. mózgi¹⁵. W 2009 r. magazyn *Time*¹⁶ uznał biobankowanie za jedną z idei, która może zmienić świat, umożliwia ona bowiem właśnie prowadzenie badań naukowych na bardzo małych elementach ciała ludzkiego i generowanie olbrzymich ilości danych.

Przez ostatnie lata powstały zarówno na świecie, jak i w Polsce, biobanki, które zbierają, digitalizują i przekazują dla celów naukowych narządy pochodzące tylko ze zwłok ludzkich. Przykładem takich biobanków są biobanki mózgów. Badania przeprowadzone na danych i próbkach z nich pochodzących zrewolucjonizowały nasze postrzeganie chorób takich jak demencja, Alzheimer czy Parkinson¹⁷. Dowiedzieliśmy się, jaki wpływ na mózg miał covid, a jaki mikroplastik¹⁸. Biobanki te nie mają możliwości przechowywania całych zwłok. Co więcej, w praktyce dość często ze zwłok pobierane są dla celów naukowych pojedyncze narządy, aby umożliwić bliskim pochowanie zwłok w zwyczajowym czasie po śmierci.

¹⁴ A. Liwerska-Garstecka, „*Mortui vivos docent*” – badania anatomiczne w starożytnej medycynie greckiej, „*Medycyna Nowożytna*” 2023, nr 2, s. 121.

¹⁵ Największy biobank mózgów istnieje w Warszawie od 1952 r. w Instytucie Psychiatrii i Neurologii. Zawiera on zdigitalizowaną kolekcję ponad 6 tysięcy mózgów.

¹⁶ A. Park, *10 Ideas Changing the World Right Now*, <https://content.time.com/time/covers/0,16641,20090323,00.html>.

¹⁷ [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lanneur/PIIS1474-4422\(24\)00313-2.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lanneur/PIIS1474-4422(24)00313-2.pdf).

¹⁸ A.J. Nihart, M.A. García, E. El Hayek i in., *Bioaccumulation of microplastics in decedent human brains*, „*Nature Medicine*” 2025, nr 31.

3. Rozwój regulacji prawnej przekazywania całych zwłok ludzkich dla celów badań naukowych w Polsce

Na wstępie należy zauważyć, że regulacja prawna prowadzenia badań na ludzkich zwłokach w Polsce początkowo połączona była z regulacją etyczną. M. Soniewicka wskazuje, że w tradycji europejskiej widać zdecydowanie mocniej niż w tradycji *common law* podejście godnościowe do zwłok ludzkich znajdujące swoje uzasadnienie w filozofii Kanta¹⁹. Pierwszy kodeks deontologiczny po zaborach został uchwalony w 1928 r. na terenie wileńsko-nowogrodzkiej izby lekarskiej. W rozdziale IX, który został poświęcony pracy naukowej, wskazywano zasady, na podstawie których materiał do pracy naukowej (wówczas określany jako zwłoki) jest w dyspozycji konkretnego lekarza²⁰. Obecnie Kodeks Etyki Lekarskiej nie odnosi się do badań na zwłokach ludzkich, regulując jedynie pobranie ze zwłok ludzkich narządów, tkanek i komórek dla celów transplantacyjnych²¹. Nie istnieją również rekomendacje czy zalecenia kierowane do lekarzy określające zasady dotyczące pobierania części zwłok ludzkich dla celów naukowych, jak jest to np. w Norwegii²².

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zagadnienie kształcenia lekarzy, a więc również przekazywania zwłok ludzkich dla celów naukowych i dydaktycznych, było przedmiotem ożywionej dyskusji. Jak wskazuje P. Żelazko, „jeszcze w 1919 r. przeprowadzanie sekcji zwłok do celów naukowych nie było rozwiązaniem wyjątkowym”²³. Kontrowersje

¹⁹ M. Soniewicka, *Status normatywny ludzkich zwłok, ludzkiego ciała i odłączonych od niego części – perspektywa filozoficzna* [w:] *Ciało w badaniach naukowych i praktyce medycznej*, red. J. Pawlikowski, Warszawa 2020, s. 102.

²⁰ Za: A. Gałęska-Słiwka, *Komisje Bioetyczne na tle ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty*, Warszawa 2024, s. 79; Zasady Deontologii Lekarskiej obowiązujące na terenie wileńsko-nowogrodzkiej izby lekarskiej, Pogoń, Wilno 1929, s. 15.

²¹ Art. 34 Kodeksu Etyki Lekarskiej – załącznika nr 5 do uchwały Nadzwyczajnego XVI Zjazdu Lekarzy z 18 maja 2024 r.

²² National Committee for Research Ethics on Human Remains, *Guidelines for Ethical Research on Human Remains*, 2022, <https://www.forskningsetikk.no/en/guidelines/human-remains/guidelines-for-research-ethics-on-human-remains/>.

²³ P. Żelazko, *Wykorzystanie zwłok na cele naukowe w Polsce w XX w. – analiza historyczno-prawna* [w:] *Prawa człowieka w perspektywie społecznej i prawnej*, red. G. Skrobotowicz, Lublin 2023, s. 135.

społeczne przybrały jednak na sile w latach dwudziestych XX w., gdy na uczelniach medycznych w Polsce pojawiała się tzw. „trupia afera” dotycząca nieprzekazywania dla celów naukowych zwłok żydowskiego pochodzenia²⁴.

Pierwszą szczegółową podstawą dla pobierania części zwłok ludzkich było Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 1928 r. o zakładach leczniczych²⁵, w myśl którego zwłoki osób zmarłych w szpitalach publicznych były poddane sekcji (art. 40). Nowelizacja rozporządzenia w 1949 r.²⁶ zezwoliła na pobranie w czasie sekcji tkanek w celach leczniczych, a ponadto w „przypadkach, gdy wymagają tego poważne względy naukowe (...) właściwy ordynator może zarządzić dokonanie sekcji przed upływem 12 godzin od chwili śmierci”²⁷. Rozporządzenie stanowiło samodzielną podstawę pobrania, nie uzależniając go od zgody zmarłego lub członków jego rodziny.

W późniejszych latach regulacja w zakresie pobrania dla celów naukowych zaczęła budzić pewne kontrowersje. W 1963 r. B. Popielski wskazywał, że „(w) zasadzie należałoby w takich przypadkach uzyskiwać zgodę osób uprawionych (rodziny zmarłego). Ze względu na stan psychiczny rodziny zmarłego byłoby jednak trudne i nietaktowne zwracanie się do niej z takimi sprawami. Lekarz powinien w każdym przypadku rozstrzygnąć sprawę według własnego sumienia i na własną odpowiedzialność, decydując się na samodzielne pobranie materiału do zbiorów naukowych w przypadkach szczególnie uzasadnionych. Wartość naukowa anatomicznych, anatomopatologicznych lub sądowo-lekarskich zbiorów muzealnych usprawiedliwia jednak takie postępowanie”²⁸. Odrzucano koncepcję, w ramach której podstawą dla pobrania dla celów naukowych narządów i tkanek ze zwłok ludzkich miała być wola zmarłego²⁹. J. Sawicki w 1966 r.

²⁴ Ibidem, s. 136.

²⁵ Dz.U. z 1928 r., nr 38, poz. 382.

²⁶ Dz.U., nr 65, poz. 350.

²⁷ Art. 40 ust. 2 ustawy z dnia 30 grudnia 1949 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o zakładach leczniczych (Dz.U., nr 65, poz. 530).

²⁸ B. Popielski, *Medycyna i prawo*, Warszawa 1963, s. 136.

²⁹ J. Sawicki, *Przymus leczenia, eksperyment, udzielenie pomocy i przęszczęp w świetle prawa*, Warszawa 1966, s. 222.

wskazywał na przypadki, kiedy sądy w innych krajach odrzucały takie oświadczenia woli zmarłego, wskazując, że są one prawnie nieważne³⁰.

Pomimo braku regulacji ustawowej wcześniej również dostrzegano konieczność wykorzystania całych zwłok dla celów naukowych. Z okólnika nr 52/49³¹ w sprawie przekazywania zwłok szkołom akademickim do celów naukowych wynikało, że powstawał on z uwagi na to, że „wydziały lekarskie szkół akademickich odczuwają dotkliwy brak zwłok do celów naukowych”³². W dokumencie tym Minister Zdrowia dokonał podziału kraju pomiędzy poszczególne szkoły akademickie³³ (podobny podział zawierała również instrukcja nr 10/68 Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 19 kwietnia 1968 r. w sprawie przekazania zwłok akademikom medycznym do celów naukowych³⁴). Szkoły akademickie mogły wystąpić o zwłoki pochodzące również z innego rejonu – wówczas podstawą były porozumienia pomiędzy zarządami instytucji mających dostarczyć zwłoki (szpitali, więzień, domów starców) oraz powiadomienie portowego urzędu zdrowia. Zgodnie z pkt 4 okólnika koszty związane z przechowaniem i przewozem zwłok przeznaczonych dla szkół akademickich ponosiły te szkoły.

Kolejna uchwalona regulacja to ustawa z 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (dalej jako: u.c.). Umożliwiała ona już wprost przekazywanie całych zwłok dla celów naukowych na podstawie art. 10. W uzasadnieniu do art. 10 ust 2 u.c. wskazano jedynie, że „(z)włoki niepochowane mogą być przekazane zakładom naukowym dla celów badawczych”³⁵. Brakowało w tym zakresie szerszego uzasadnienia przyjętej regulacji, być może dlatego, że temat ten nie budził istotnych kontrowersji.

³⁰ Ibidem.

³¹ Dz.Urz. Min. Zdr., nr 16, poz. 118.

³² Z. Branowitzer, L. Krotkiewska, *Chowanie zmarłych. Przepisy prawne i komentarz. Stan na dzień 1 maja 1963*, Warszawa 1963, s. 84.

³³ Zgodnie z tym podziałem Uniwersytet Warszawski otrzymywał zwłoki pochodzące z terenów m.st. Warszawy, woj. warszawskiego i białostockiego.

³⁴ Na mocy instrukcji zwłoki z terenów m.st. Warszawy i województwa warszawskiego były przekazywane do Akademii Medycznej w Warszawie.

³⁵ Uzasadnienie do projektu Rady Ministrów ustawy o cmentarzach o chowaniu zmarłych, NR RM. 784/58/Pt., Druk nr 229, s. 2.

Od początku obowiązywania ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych podstawą do przekazania zwłok dla celów naukowych nie była zgoda członków rodziny, a decyzja administracyjna. Początkowo – właściwego do spraw zdrowia i opieki społecznej organu prezydium powiatowej (miejskiej, dzielnicowej) rady narodowej – później po nowelizacji ustawy, która weszła w życie 1 stycznia 1999 r., właściwego starosty. Strona podmiotowa tej regulacji została ograniczona w 2007 r. poprzez wskazanie, że zwłoki mogą być przekazane tylko publicznym uczelniom medycznym lub publicznym uczelniom prowadzącym działalność dydaktyczną i badawczą w dziedzinie nauk medycznych. W 2018 r. rozszerzono też cel przekazania zwłok również na cel dydaktyczny.

Obecnie, zgodnie z art. 10 ust. 2 u.c. zwłoki niepochowane przez najbliższą rodzinę, tj. małżonka, krewnych zstępnych i wstępnych, krewnych bocznych do 4. stopnia pokrewieństwa oraz powinowatych w linii prostej do 1. stopnia, mogą być przekazane do celów naukowych i dydaktycznych uczelni medycznej lub innej uczelni prowadzącej działalność dydaktyczną i naukową w dziedzinie nauk medycznych. Przekazanie zwłok dla tych celów nie jest uzależnione od woli zmarłego. Podstawą takiego przekazania jest decyzja starosty wydana na podstawie art. 10 u.c., a sam tryb przekazania jest regulowany przez rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie trybu i warunków przekazywania zwłok do celów naukowych z dnia 30 lipca 2009 r. (Dz.U., nr 129, poz. 1067). Dopiero w dniu 1 stycznia 2007 r. uchwalono nowelizację ustawy umożliwiającą przekazanie zwłok uczelni na podstawie pisemnego oświadczenia osoby, która pragnie przekazać swoje zwłoki tej uczelni. Początkowo, jak wskazuje A. Tworkowska, uczelnie nadal głównie pozyskiwały ciała na podstawie decyzji administracyjnej³⁶. Obecnie większość uczelni medycznych prowadzi programy świadomej donacji zwłok, a zainteresowanie tymi programami sprawia, że polskie uczelnie nie borykają się z problemem niedoboru zwłok dla celów naukowych czy dydaktycznych³⁷.

³⁶ A. Tworkowska, *Implikacje prawne i społeczno-kulturowe śmierci człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki ochrony dóbr osobistych*, rozprawa doktorska, Białystok 2013, <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/3746?mode=full>.

³⁷ Takie wnioski wynikały z Pierwszego Otwartego Seminarium Wydziału Medycznego i Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego pt. *Donacja ciała do celów naukowych i dydaktycznych – aspekty*

Zupełnie inaczej wygląda sytuacja w zakresie pobierania ze zwłok ludzkich komórek, tkanek i narządów. Uchwalona dnia 30 sierpnia 1991 r. ustawa o zakładach leczniczych³⁸ pomijała możliwość pobrań dla celów naukowych. Dopuszczała jednak na podstawie art. 24 ust. 2 pobranie narządów lub tkanek ze zwłok do celów leczniczych, jeśli osoba zmarła nie wyraziła za życia sprzeciwu. Po raz pierwszy wówczas uregulowano sprzeciw wobec pobrania dla celów transplantacyjnych.

4. Ustawa z dnia 26 października 1995 r. o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów

Pomimo faktu, że nigdy w prawie polskim pobranie tkanek i narządów nie było oparte na woli zmarłego, w doktrynie na etapie prac nad ustawą z dnia 26 października 1995 r. o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów podnoszono głosy, że „przymusowe dawstwo organów” jest wyrazem „dyktatury profesjonalistów” oraz „nie godzi się z etyką”³⁹. W toczącej się wówczas dyskusji G. Rejman podnosiła, że ustawa z 1995 r. rozszerzyła prawo lekarzy do pobierania części zwłok ludzkich względem pierwotnego prawa do pobierania dla celów dydaktycznych i naukowych⁴⁰. Z rozważań tych wynikało, że na etapie prac nad ustawą nie budziło zasadniczych kontrowersji wykorzystanie części zwłok ludzkich dla celów naukowych czy ich przetwarzania przez przemysł farmaceutyczny, ale kwestie ich przeszczepiania innej osobie⁴¹. G. Rejman przytacza pogląd L. Manteuffel wyrażony w czasie dyskusji w 1968 r.⁴², że lekarz ten wskazywał, że myśl o przeszczepach budzi w nim odrazę oraz że poniżają one godność ludzką⁴³.

medyczne, prawne, etyczne i społeczne, które odbyło się 12 czerwca 2025 r. na Wydziale Prawa i Administracji UW, <https://www.uw.edu.pl/seminarium-o-donacji-do-celow-naukowych/>.

³⁸ Dz.U., nr 91, poz. 408.

³⁹ J. Rybicka, K. Gibiński [w:] *Zawłaszczenie zwłok ludzkich*, red. A. Wiekłuk, Kraków 1996, s. 41.

⁴⁰ G. Rejman, *Do kogo należą zwłoki ludzkie?* [w:] *Zawłaszczenie zwłok ludzkich*, red. A. Wiekłuk, Kraków 1996, s. 33.

⁴¹ Ibidem, s. 35.

⁴² T. Kotarbiński, *Etyczne aspekty transplantacji serca* [w:] *W kręgu życia i śmierci. Moralne problemy medycyny społecznej*, red. Z. Szawarski, Warszawa 1987, s. 299.

⁴³ G. Rejman, *Do kogo należą...*, s. 38.

Wydaje się, że powyższe kontrowersje związane z przeszczepami doprowadziły do przyjęcia w ustawie z 1995 r. mechanizmu sprzeciwu. Zgodnie bowiem z art. 2 tej ustawy komórki, tkanki i narządy mogły być pobierane ze zwłok ludzkich w celach diagnostycznych, leczniczych, naukowych i dydaktycznych. Pobranie ze zwłok możliwe było tylko, jeśli osoba zmarła nie wyraziła za życia sprzeciwu. Sprzeciw w tym brzmieniu ustawy nie był zatem ograniczony jedynie do celu transplantacyjnego, ale dla każdego dopuszczanego przez ustawę celu pobrania ze zwłok ludzkich.

Uzasadnienie do art. 2 ustawy było dość lakoniczne, wskazano jedynie, że „(o)prócz bezpośrednich celów diagnostycznych i leczniczych, projekt dopuszcza również cele naukowe i dydaktyczne”⁴⁴.

Należy wyraźnie podkreślić, że regulacja ta była szczególnie krytykowana przez M. Nesterowicza. Wskazywał on, że sprzeciw w odniesieniu do celu naukowego powinien być zastąpiony wyraźną zgodą⁴⁵. Ustawa jednak w tym zakresie nigdy nie została znowelizowana.

5. Zgoda a ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów

Na podstawie ustawy z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów⁴⁶ ustawodawca ograniczył zastosowanie sprzeciwu z art. 5 jedynie do celów transplantacyjnych. Pozostawił zaś bez istotnych zmian regulację ogólną, na mocy której komórki, tkanki i narządy mogą być pobierane ze zwłok ludzkich w celach diagnostycznych, leczniczych, naukowych i dydaktycznych. Artykuł ten został znowelizowany w 2017 r. poprzez odesłanie do ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry, która określa sposób stwierdzenia zgonu⁴⁷.

⁴⁴ Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów L.p. RP/02/817, s. 1.

⁴⁵ M. Nesterowicz, *List otwarty do Sejmu. Niedoróbka legislacyjna w ustawie o przeszczepach*, „Rzeczpospolita. Prawo co dnia” z 10 czerwca 1996 r.

⁴⁶ Dz.U. z 2005, nr 169, poz. 1411.

⁴⁷ Ustawa z dnia 24 lutego 2017 r. o zmianie ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry oraz ustawy o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz.U. z 2017 r., poz. 757).

Z treści ustawy ani w pierwotnym brzmieniu, ani po nowelizacji, nie wynikało zatem, jakoby podstawą do pobrania komórek, tkanek czy narządów ze zwłok ludzkich stała się zgoda. Pomimo tego w 2009 r. w czasopiśmie „Prawo i Medycyna” ukazał się artykuł M. Nesterowicza i K. Śliwki⁴⁸, w którym autorzy wprost wskazywali, że wcześniej wyrażona krytyka sprzeciwu względem pobrania dla celów naukowych na podstawie ustawy z 1995 r. spowodowała przyjęcie zgody jako podstawy prawnej dla pobrania ze zwłok ludzkich komórek, tkanek i narządów dla celów naukowych. Wskazywali oni, że przyjęte „unormowanie ustawowe oznacza koniec badań naukowych i postępu wiedzy. Takie badania wchodziły przeważnie w zakres eksperymentów medycznych, które wymagają pozytywnej opinii Komisji Bioetycznej (art. 29 ustawy z 5. XII. 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty, Dz. U. tekst jedn. z 2008 r., Nr 136, poz. 875), lecz stosując się ściśle do przepisów ustawy transplantacyjnej, można stwierdzić, że pozytywna opinia komisji nie wystarczy. Potrzebna jest zgoda potencjalnego dawcy (już nieżyjącego)”⁴⁹. Postulowali oni powrót do brzmienia ustawy z 1995 r., tj. do objęcia sprzeciwem również celu naukowego⁵⁰.

Koncepcja wyrażona przez M. Nesterowicza i K. Śliwkę, w ramach której brak regulacji prawnej sprzeciwu oznacza wymóg zgody, została przyjęta przez zdecydowaną większość przedstawicieli doktryny również współcześnie, a także przez część instytucji finansujących naukę⁵¹. M. Gałązka wskazywała, że „(t)am bowiem, gdzie ustawodawca nie ograniczył prawa do samostanowienia przez wyraźne ustanowienie instytucji sprzeciwu, konieczne jest poszanowanie tego prawa”⁵². Trudno jednak określić, z czego to prawo wynika, zwłaszcza w sytuacji wprowadzania *numerus clausus* czynności prawnych *mortis causa*. Ponadto ustawodawca w art. 10 ust. 2 u.c. w odniesieniu do przekazania całych zwłok dla celów

⁴⁸ M. Nesterowicz, K. Śliwka, *Pobieranie ze zwłok komórek...*, s. 5 i nast.

⁴⁹ Ibidem, s. 6.

⁵⁰ Ibidem, s. 12.

⁵¹ Takie zasady wynikają również z wytycznych Narodowego Centrum Nauki dla badaczy.

⁵² M. Gałązka, *Transplantacja ex mortuo* [w:] *System Prawa Medycznego. Szczegółowe świadczenie zdrowotne. Tom 2*, red. L. Bosek, A. Wnukiewicz-Kozłowska, Warszawa 2018, s. 375.

naukowych i dydaktycznych również nie ustanowił zgody jako podstawy prawnej do takiego przekazania, a akty donacji zwłok (dopuszczone w art. 10 ust. 6 u.c.) nie są zgodą, ale szczególnym oświadczeniem osoby, którego to oświadczenia charakter prawny jest sporny⁵³.

Co ciekawe, P. Księżak i W. Robaczyński, choć również zgodzili się z poglądem M. Nesterowicza i K. Śliwki, wskazali, że nie podzielają jego uzasadnienia oraz postulowali, aby zgodę na przekazanie części zwłok ludzkich dla celów naukowych wyrażali członkowie najbliższej rodziny⁵⁴.

Przeciwny pogląd wyrazili początkowo jedynie E. Guzik-Makaruk oraz M. Holda, którzy wskazali, że *de lege lata* zgoda nie jest podstawą do pobrania części zwłok dla celów naukowych. Za niedopuszczalny uznawali oni również w tym zakresie sprzeciw. Jako *ratio legis* tej regulacji wskazali, że potrzeba autostanowienia dotyczy jedynie pobrania dla celów przeszczepów – gdyż wtedy części zwłok pozostają w ciele innego żyjącego człowieka⁵⁵. Z. Banaszczyk wskazuje podobnie, że „(t)am bowiem, gdzie ustawodawca nie ograniczył prawa do samostanowienia przez wyraźne ustanowienie instytucji sprzeciwu, nie jest konieczne poszanowanie nietykalności ciała człowieka po jego śmierci, w sytuacjach, w których przepisy wyraźnie to dopuszczają”⁵⁶. Należy również wskazać, że art. 4 znajduje się w ustawie szczegółowej, a zatem możliwość jego niestosowania mogłaby wynikać jedynie wprost z innej ustawy szczegółowej.

Niewątpliwie art. 4 u.p.k. jest dość ogólną regulacją, aby w praktyce zatem mogła być stosowana, muszą istnieć regulacje ją doprecyzowujące, np. w odniesieniu do prawnych procedur, w ramach których takie pobranie jest dopuszczalne oraz skutku prawnego sprzeciwu wyrażonego za życia.

⁵³ D. Krekora-Zajac, *O konieczności...*, s. 94.

⁵⁴ P. Księżak, W. Robaczyński, *Dysponowanie zwłokami ludzkimi dla celów naukowych i medycznych*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 1, s. 68.

⁵⁵ E. Guzik-Makaruk, M. Holda, *Prawne aspekty pozyskiwania i wykorzystywania ludzkich tkanek i narządów post mortem w celach naukowych i dydaktycznych*, „Państwo i Prawo” 2021, nr 4, s. 125.

⁵⁶ Z. Banaszczyk, *art. 5 [w:] Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów. Komentarz*, red. D. Tykwińska-Rutkowska, Warszawa 2025, s. 148.

6. Sprzeciw a procedury, w ramach których jest możliwe pobranie komórek, tkanek i narządów ze zwłok

W praktyce wydaje się, że ustawodawca przewidział dwie sytuacje, w których możliwe jest pobranie części zwłok dla celów naukowych. Pierwsza – przy okazji pobrania dla celów transplantologicznych, a druga podczas sekcji zwłok.

Pobranie dla celów transplantacyjnych jest możliwe tylko, gdy za życia nie wyrażono sprzeciwu. Choć nie wynika to wprost z regulacji ustawy, zgodnie z formularzem zgłoszenia sprzeciwu do Poltransplantu, dotyczy on każdego pobrania ze zwłok ludzkich komórek, tkanek i narządów⁵⁷. Niezależnie od tego, jak ocenimy skutek prawny takiego formularza, należy wyraźnie podkreślić, że w sytuacji, kiedy nie zostanie przeprowadzona procedura pobrania transplantacyjnego, lekarze nie będą mogli pobrać materiału biologicznego dla celów naukowych. Zatem w praktyce wówczas, gdy sprzeciw zostanie zgodnie z art. 5 u.p.k. zgłoszony, niedopuszczalne będzie pobranie zarówno dla celów transplantacyjnych, jak i naukowych.

Drugą procedurą, w ramach której dopuszczalne będzie pobranie dla celów naukowych materiału biologicznego ze zwłok ludzkich, jest sekcja zwłok. Historycznie była to wcześniej powstała procedura wykorzystywana do pobrania dla celów naukowych⁵⁸. Podstawą dla przeprowadzenia sekcji zwłok jest art. 31 i art. 32 ustawy z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (t.j. Dz.U. z 2026 r., poz. 156; dalej jako: u.d.l.). Zgodnie z ich brzmieniem zwłoki pacjenta mogą być poddane sekcji w szczególności wtedy, gdy zgon tej osoby nastąpi przed upływem 12 godzin od przyjęcia do szpitala, o ile osoba za życia nie wyraziła swojego sprzeciwu ani nie zrobił tego jej przedstawiciel ustawowy. Zgodnie z art. 32 ust. 2 u.d.l. możliwe jest przeprowadzenie sekcji przed upływem 12 godzin właśnie wtedy, gdy w trakcie sekcji mają zostać pobrane komórki, tkanki lub narządy ze zwłok ludzkich. Podstawą pobrania w tym zakresie będzie

⁵⁷ https://www.poltransplant.pl/Download/Sprzeciw_CRS.pdf.

⁵⁸ E. Guzik-Makaruk, *Transplantacje...*, s. 30.

art. 4 ust. 2 u.p.k. O ile zatem osoba wyraziła swój sprzeciw za życia, nie będzie możliwości dokonania sekcji zwłok, a więc również w związku z jej brakiem nie będzie możliwości pobrania dla celów naukowych.

Wyjątkowo jedynie będzie mogła być przeprowadzona sekcja zwłok w przypadku sprzeciwu. Jak wskazuje J. Haberko, „(n)ie można jednak sprzeciwić się sekcji zwłok przeprowadzanej na podstawie ustaw karnych, jak również na podstawie ustawy o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi i gdy przyczyny zgonu nie da się określić w sposób jednoznaczny”⁵⁹. Regulacja ta uchyla sprzeciw, ale tylko w odniesieniu do wskazanych ustaw. Nie sposób w tych przypadkach wskazywać na dopuszczenie pobrania dla celów naukowych, o ile ustawa wprost tego nie będzie regulowała. Ponadto, zgodnie z art. 8 u.p.k., jeśli zgon nastąpił w wyniku czynu zabronionego stanowiącego przestępstwo, pobrania komórek, tkanek i narządów można dokonać po uzyskaniu od właściwego prokuratora informacji, że nie wyraża sprzeciwu wobec zamiaru pobrania komórek, tkanek i narządów, a gdy postępowanie jest prowadzone przeciwko nieletniemu – stanowiska sądu rodzinnego. Pobranie zatem dla celów naukowych nie będzie dopuszczalne, jeśli prokurator wyrazi sprzeciw lub zmarły za życia wyrazi sprzeciw przeciwko dokonaniu sekcji zwłok.

7. Podmioty uprawnione do pobrania komórek, tkanek i narządów ze zwłok

Kolejnym istotnym zagadnieniem wykładni art. 4 u.p.k. jest określenie podmiotów, które mogą dokonać pobrania dla celów naukowych w przypadku sekcji zwłok oraz pobrania dla celów transplantacyjnych. W obu przypadkach, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 3 u.p.k., takie pobieranie może być prowadzone w podmiotach leczniczych, zakładach medycyny sądowej, zakładach anatomii patologicznej uczelni medycznych i uczelni prowadzących działalność naukową i kształcenie w zakresie nauk medycznych, instytutach badawczych, o których mowa w art. 3 ustawy z dnia

⁵⁹ J. Haberko, *Dopuszczalność wykorzystania do badań naukowych lub celów dydaktycznych ludzkiego materiału biologicznego pobranego w trakcie sądowo-lekarskiej sekcji zwłok*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 3, s. 28.

30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych, i zakładach pogrzebowych posiadających salę sekcijną. Dotyczy to jednak jedynie pobrania komórek i tkanek ze zwłok ludzkich. Ustawodawca nie przewidział szczególnej regulacji w odniesieniu do pobrania narządów dla innych celów niż transplantologicznych. Należy wskazać, że współczesne brzmienie tego artykułu powstało w wyniku nowelizacji ustawy w 2009 r. w ramach wdrażania dyrektyw unijnych dot. jedynie komórek i tkanek⁶⁰. Przed nowelizacją brzmienie art. 36 odnosiło się bowiem również do narządów. W wyniku zatem nowelizacji powstała luka prawna. Od lat przedstawiciele doktryny wskazują na konieczność dodania do art. 36 ust. 1 pkt 3 również narządów⁶¹. Usunięcie narządów z art. 36 ust. 1 pkt 3 nie było wynikiem postulatów przedstawicieli doktryny ani nie zostało uzasadnione w ramach uzasadnienia do nowelizacji ustawy.

Należy wskazać, że ustawodawca nie ograniczył kręgu pracowników instytucji wymienionych w art. 36 ust. 1 pkt 3 u.p.k. Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie szczegółowych warunków pobierania, przechowywania i przeszczepiania komórek, tkanek i narządów z dnia 26 października 2018 r. (Dz.U. z 2018 r., poz. 2060) dotyczy jedynie pobrań dla celów transplantacyjnych. W przypadku celu naukowego pobrać komórki i tkanki ze zwłok zatem może dowolny pracownik tych instytucji.

Podmiotem uprawnionym do pobrania w tym zakresie może być również zespół pobierający (w ramach pobrań dla celów transplantacyjnych). Katalog zadań zespołu pobierającego wynikający z art. 36a ust. 3 u.p.k. jest katalogiem otwartym⁶². Zgodnie z u.p.k. do zadań zespołu pobierającego należy organizowanie pobierania i pobieranie komórek i tkanek ze zwłok ludzkich, przekazywanie pobranych komórek i tkanek do banków

⁶⁰ Ustawa z dnia 17 lipca 2009 r. o zmianie ustawy o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów oraz o zmianie ustawy – przepisy wprowadzające kodeks karny (Dz.U., nr 141, poz. 1149).

⁶¹ I. Uhrynowicz-Tyszkiewicz, *art. 36 [w:] Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów. Komentarz*, red. J. Haberko, I. Uhrynowicz, Warszawa 2014, s. 271; A. Rabięga-Przyłęcka, D. Tykwińska-Rutkowska, A. Wołoszyn-Cichocka, *art. 36 [w:] Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów. Komentarz*, red. D. Tykwińska-Rutkowska, Warszawa 2025, s. 418.

⁶² A. Rabięga-Przyłęcka, D. Tykwińska-Rutkowska, A. Wołoszyn-Cichocka, *art. 36...*, s. 431.

tkanek i komórek, współpraca z lekarzami pobierającymi narządy w celu przeszczepienia. Niewątpliwie pkt 1 wspomnianego wyżej przepisu wskazuje, że zespół pobierający jest uprawniony do pobierania komórek i tkanek ze zwłok ludzkich. Uprawnienie to zawiera w sobie możliwość dokonywania pobrania na wszystkie cele zgodne z u.p.k., tj. diagnostyczny, naukowy, leczniczy, dydaktyczny, bowiem co do zasady sam ustawodawca zezwala na pobieranie w tychże zakresach. Nie ulega wątpliwości, że w przypadku każdego celu pobrania na lekarzu będzie ciążył obowiązek zapewnienia zwłokom należytego wyglądu, wynikający z art. 11 u.p.k. Słusznie wskazuje Z. Banaszczyk⁶³, że obowiązek ten nie ma sankcji publiczno-prawnej, a jedynie jego niedopełnienie może powodować konsekwencje w zakresie naruszenia dóbr osobistych bliskich zmarłego.

8. *Ratio legis* art. 4 u.p.k.

Poszukując *ratio legis* art. 4 u.p.k. jako samodzielnej podstawy do pobrania części zwłok ludzkich dla celów naukowych, należy wskazać na kilka zasadniczych konkluzji.

Po pierwsze przeprowadzone analizy polskich regulacji prawnych od lat dwudziestych XX w. wskazują, że wola zmarłego nigdy nie była samodzielną podstawą do pobrania części zwłok dla celów naukowych. Co więcej, wydaje się, że od wieków ludzie dokonywali sekcji zwłok i pobierali z nich części właśnie dla celów zdobywania wiedzy czy to o przyczynach zgonu, czy o budowie człowieka, czy też o chorobach go trawiących. Cele te znacznie poprzedzały pobranie dla celów transplantacyjnych. Co więcej, należy wskazać, że pobrania dla celów naukowych są realizowane w interesie publicznym. W przeciwieństwie do transplantacji, gdzie celem jest ratowanie życia i zdrowia innego pacjenta lub kilku pacjentów, pobranie dla celu naukowego umożliwia rozwój nauki, a więc przyczynia się do ratowania życia i zdrowia nieograniczonej ilości ludzi. Ustawodawca przyjął zatem inną metodę regulacji chroniącą tylko negatywną wolę

⁶³ Z. Banaszczyk, *art. 12 [w:] Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów. Komentarz*, red. D. Tykwińska-Rutkowska, Warszawa 2025, s. 191.

zmarłego, tj. umożliwił mu wyrażenie za życia sprzeciwu co do pobrania dla celów transplantacyjnych oraz sekcji zwłok, sprawiając, że wówczas, kiedy takie sprzeciwy zostaną wyrażone, z uwagi na brak innej procedury pobrania, nie będzie również możliwości pobrania dla celów naukowych. Brak sprzeciwu wobec tych procedur umożliwia zatem (w ramach pobrania transplantacyjnego lub sekcji zwłok) pobranie również dla celów naukowych.

Po drugie należy wskazać, że ustawodawca zdecydował się enumeratywnie wymienić czynności, jakie mogą być dokonane na ludzkich zwłokach, to jest: pochówek zgodnie z art. 9 u.c., przekazanie dla celów dydaktycznych lub naukowych zgodnie z art. 10 ust. 2. u.c., przekazanie do wykonania sekcji oraz wykorzystanie do pobrania komórek, tkanek i narządów dla celów wskazanych właśnie w art. 4 u.p.k. Metoda regulacji w tym zakresie dość jasno wskazuje, że zwłoki w dużej mierze wyjęte są z możliwości samodzielnego dysponowania nimi przez zmarłego. Pozytywna wola zmarłego wywołuje skutek prawny *de facto* jedynie w przypadku aktu donacji zwłok. Ustawodawca nadaje jednak skutek prawny negatywnej woli wyrażonej za życia w postaci sprzeciwu wobec sekcji zwłok oraz sprzeciwu dla celów transplantacyjnych. Dodatkowo warto podkreślić jest również to, że ochrona zwłok wynika w dużej mierze z ochrony porządku publicznego (art. 262 k.k.) oraz z przepisów sanitarnych mających na celu ochronę zdrowia publicznego (u.c.). Metoda cywilistyczna stosowana jest jedynie w odniesieniu do ochrony dobra osobistego osób bliskich zmarłemu (kult pamięci po osobie zmarłej), a nie samych zwłok. Należy zgodzić się w tym zakresie z A. Piskosz-Ryń, że regulacja ustawowa ma pierwszeństwo wówczas, kiedy dochodzi do kolizji z dobrami osobistymi bliskich zmarłego⁶⁴. *De lege lata* również ustanowienie polecenia w testamentie w zakresie przekazania części zwłok dla celów naukowych nie będzie gwarantowało wypełnienia woli zmarłego⁶⁵.

⁶⁴ A. Piskorz-Ryń, *In articulo mortis. Komentarz i chowanie zmarłych. Zagadnienia administracyjne*, Warszawa 2023, s. 127.

⁶⁵ D. Krekora-Zajac, *Dopuszczalność...*, s. 73.

Po trzecie należy wskazać, że samo prowadzenie badań naukowych jest wartością chronioną przez art. 73 Konstytucji RP, a więc jego ograniczenie powinno wynikać wprost z ustawy. Nie ulega wątpliwości zatem, że pomimo iż zgoda została przyjęta przez większość doktryny, nie wynika ona również z regulacji art. 4 u.p.k. Autorzy wskazujący na zgodę jako podstawę do pobrania komórek, tkanek i narządów ze zwłok dla celów naukowych zarówno *de lege lata*, jak i *de lege ferenda* nie wskazują zakresu takiej zgody oraz nie precyzują dobra osobistego, jakiego bezprawność naruszenia zgoda ta miałaby uchylać⁶⁶. W praktyce biobanki nie stosują zgody na pobrania *post mortem* komórek, tkanek lub narządów, uznając, że brak wyraźnej regulacji prawnej stwarzałby niebezpieczeństwo prawne. Jest to istotna luka prawna.

Wreszcie, po czwarte, należy wskazać, że intencja ustawodawcy widoczna jest również w art. 36 u.p.k., w którym nie ograniczył on kręgu osób, które mogą dokonywać takich pobrań, a wskazał jedynie miejsca, gdzie takie pobrania mogą nastąpić, gwarantując w ten sposób bezpieczeństwo epidemiologiczno-sanitarne.

9. Postulaty *de lege ferenda*

Należy podkreślić, że regulacja ustawowa w odniesieniu do pobrania komórek, tkanek i narządów ze zwłok ludzkich nie jest kompletna i w praktyce stwarza stan niepewności prawnej zarówno dla badaczy, jak i dla obywateli. W mojej ocenie nie można wykładnią zastąpić regulacji prawnej i uznać, że przepisy dotyczące donacji zwłok mogą być wprost stosowane do donacji części ciała. Wynika to przede wszystkim z zasady *numerus clausus* czynności *mortis causa* oraz z konieczności ustanowienia szczególnego trybu z uwagi na bezpieczeństwo sanitarne.

Lakoniczność regulacji widoczna jest szczególnie w odniesieniu do narządów. Niewątpliwie brzmienie art. 36 u.p.k. nie daje wyraźnych uprawnień biobankom oraz innym podmiotom wymienionym w tym artykule

⁶⁶ D. Krekora-Zajac, *art. 4 [w:] Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów. Komentarz*, red. D. Tykwińska-Rutkowska, Warszawa 2025, s. 135.

do pobierania narządów dla celów naukowych. W tym miejscu należy zaznaczyć, że często cel naukowy wiąże się z celem diagnostycznym, tj. np. narząd pobierany jest w celu oceny przyczyny śmierci, a badania na nim przeprowadzone zwiększają wiedzę medyczną. Wątpliwości ponadto może budzić art. 36 ust. 1 pkt 4 u.p.k., zgodnie z którym narządy pobrane powinny być przechowywane wyłącznie w podmiotach leczniczych wykonujących przeszczepy. Ustawodawca pominął w tym zakresie możliwość przechowywania narządów dla innych celów niż transplantacyjne. Wynika to z definicji przechowywania zawartej w art. 2 ust. 1 pkt 35 u.p.k., zgodnie z którą przechowywanie oznacza utrzymanie narządów we właściwych warunkach do chwili ich przeszczepienia lub zastosowania u ludzi. Nie sposób jednak znaleźć *ratio legis* wyłączenia regulacji dotyczącej narządów, skoro dopuszczalne jest pobranie i przechowywanie nawet dużych ilości tkanek np. skóry – nie można zatem przyjąć, jak się wydaje, że ustawodawca celowo wyłączył z możliwości pobrania przez właściwe podmioty narządów ludzkich.

Z tych też względów postuluję zmianę dotychczasowej regulacji poprzez dodanie do art. 10 u.c. regulacji umożliwiającej donację narządów. Należy bowiem zauważyć, że ilość aktów donacji zwłok w Polsce wskazuje, że istnieje bardzo wysoka akceptacja społeczna⁶⁷ dla przekazywania zwłok dla celów naukowych⁶⁸. W wielu krajach europejskich donacja zwłok, jak i ich części, opiera się właśnie na zgodzie wyrażonej za życia⁶⁹. Taka regulacja ułatwi rozwój biobanków poszczególnych narządów jak np. biobanków mózgu. Ponadto umożliwi poszanowanie dla emocji ludzi

⁶⁷ R. Karaś, T. Lepich, K. Starszak, G. Bajor, *Study of social awareness regarding body donations for scientific and educational purposes*, „Folia Morphologica” 2024, nr 3.

⁶⁸ Takie były wyniki seminarium *Donacja ciała do celów naukowych i dydaktycznych – aspekty medyczne, prawne i społeczne*, <https://medycyna.uw.edu.pl/lekarze-i-prawnicy-o-donacji/>.

⁶⁹ C. Bai, B.-H. Liao, R.-P. Lei, *Ethical, legal and social issues raised by human brain bank*, „European Review for Medical and Pharmacological Sciences” 2022, nr 22, s. 5635-5645; V. Bolcato, T.E. Poloni, G. Basile i in., *Brain donation rules in Italy and worldwide: overview of a cutting-edge topic for human brain research*, „Neurological Sciences” 2025, nr 46; A. Kleindienst, W.F. Haupt, G. Hildebrandt, *Brain death and organ donation in Germany: analysis of procurement in a neurosurgical unit and review of press reports*, „Acta Neurochirurgica (Wien)” 1999, nr 6; J.S. Englbrecht, D. Schrader, H. Kraus i in., *How Large is the Potential of Brain Dead Donors and what Prevents Utilization? A Multicenter Retrospective Analysis at Seven University Hospitals in North Rhine-Westphalia*, „Transplant International” 2023, nr 36.

w odniesieniu do zwłok oraz tworzenie prawa, które, jak nazywa to M. Soniewicka, odwołuje się nie tylko do rozumu, ale również do „serca jako źródła woli, uczuć i percepcji”⁷⁰. Akt donacji różni się znacząco swoim charakterem prawnym od zgody. Jeśli akt donacji narządów, tkanek i komórek wynikałby wprost z ustawy, wówczas stałby się nową instytucją prawną podobną do aktu donacji zwłok, która umożliwiałaby dysponowanie swoim ciałem na wypadek śmierci, respektując zasadę *numerus clausus* czynności prawnych *mortis causa*. Dałoby to zarówno potencjalnym dawcom, jak i naukowcom klarowną podstawę prawną i zapewne, tak jak program donacji zwłok, umożliwiłoby świadome przekazywanie części swojego ciała dla nauki.

Postulat dotyczący rozszerzenia aktu donacji na donacje narządów, tkanek i komórek nie oznacza jednak anihilacji art. 4 u.p.k. Regulacja pobrania na podstawie art. 4 u.p.k., tj. bez wcześniejszej zgody denata, jest słuszna. Cel naukowy bowiem, z uwagi na fakt, że do takiego pobrania może dojść tylko w czasie pobrań dla celów transplantacyjnych lub sekcji zwłok, ma również walor diagnostyczny. Nie sposób bowiem w tym przypadku oddzielić od siebie tych celów. Celem takiego pobrania jest bowiem ocena stanu zwłok, przyczyny śmierci, jak i również kwestii zdrowotnych dotyczących zmarłego, które mogą przyczynić się nie tylko do prawidłowej oceny stanu zdrowia jego oraz jego rodziny, ale również wspomóc wiedzę medyczną. Pełne stosowanie art. 4 u.p.k. w zakresie narządów możliwe będzie w przypadku dodania przez ustawodawcę do art. 36 ust. 1 pkt 3 u.p.k. pojęcia narządów.

Ostatni postulat *de lege ferenda* dotyczy stworzenia rejestru zgód na donację zwłok i ich części. Taki rejestr zdejmie z bliskich zmarłego odium niepewności co do jego woli, co ułatwi niewątpliwie przejście im przez żałobę. Rejestry istnieją już w niektórych krajach europejskich⁷¹. Umożliwiają one poszanowanie woli wyrażonej za życia, co, jak słusznie wskazuje A. Piskorz-Ryń, jest pewnym uznaniem historii danego człowieka i może być „źródłem uspokojenia i komfortu za życia”⁷².

⁷⁰ M. Soniewicka, *Emocje a prawo. Znaczenie i rola uczuć w ujęciu filozoficzno-prawnym*, Warszawa 2024, s. 371.

⁷¹ E. Brenner, R. Bleys, R. de Caro i in., *The legal and ethical framework governing body donation in Europe - 2nd update on current practice*, „Annals of Anatomy – Anatomischer Anzeiger” 2024, nr 252.

⁷² A. Piskorz-Ryń, *In articulo...*, s. 125.

Podsumowując, należy wyrazić nadzieję, że przedstawione analizy będą przyczynkiem do rozpoczęcia na nowo dyskusji nad dobrowolną donacją komórek, tkanek i narządów, co skłoni ustawodawcę do uchwalenia prawa szanującego wolę dotyczącą przekazania własnych narządów dla celów naukowych, a z biobanków zdejmie odium niepewności prawnej.

Bibliografia:

- Bai C., Liao B.-H., Lei R.-P., *Ethical, legal and social issues raised by human brain bank*, „European Review for Medical and Pharmacological Sciences” 2022, nr 22.
- Banaszczyk Z., art. 5 [w:] *Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów. Komentarz*, red. D. Tykwińska-Rutkowska, Warszawa 2025.
- Banaszczyk Z., art. 12 [w:] *Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów. Komentarz*, red. D. Tykwińska-Rutkowska, Warszawa 2025.
- Bolcato V., Poloni T.E., Basile G. i in., *Brain donation rules in Italy and worldwide: overview of a cutting-edge topic for human brain research*, „Neurological Sciences” 2025, nr 46, [doi: <https://doi.org/10.1007/s10072-025-08214-7>].
- Branowitz Z., Krotkiewska L., *Chowanie zmarłych. Przepisy prawne i komentarz. Stan na dzień 1 maja 1963*, Warszawa 1963.
- Englbrecht J.S., Schrader D., Kraus H. i in., *How Large is the Potential of Brain Dead Donors and what Prevents Utilization? A Multicenter Retrospective Analysis at Seven University Hospitals in North Rhine-Westphalia*, „Transplant International” 2023, nr 36, [doi: <https://doi.org/10.3389/ti.2023.11186>].
- Fiutak A., *Odpowiedzialność karna za wykonanie zabiegu leczniczego bez zgody pacjenta*, Warszawa 2016.
- Gałęska-Śliwka A., *Komisje Bioetyczne na tle ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry*, Warszawa 2024.
- Gałązka M., *Transplantacja ex mortuo* [w:] *System Prawa Medycznego. Szczególne świadczenie zdrowotne. Tom 2*, red. L. Bosek, A. Wnukiewicz-Kozłowska, Warszawa 2018.
- Guzik-Makaruk E., *Transplantacje* [w:] *System Prawa Medycznego, Regulacja prawna czynności medycznych*, red. M. Boratyńska, P. Konieczniak, Warszawa 2019.

- Guzik-Makaruk E., Holda M., *Prawne aspekty pozyskiwania i wykorzystywania ludzkich tkanek i narządów post mortem w celach naukowych i dydaktycznych*, „Państwo i Prawo” 2021, nr 4.
- Haberko J., *Dopuszczalność wykorzystania do badań naukowych lub celów dydaktycznych ludzkiego materiału biologicznego pobranego w trakcie sądowo-lekarskiej sekcji zwłok*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 3.
- Karaś R., Lepich T., Starszak K., Bajor G., *Study of social awareness regarding body donations for scientific and educational purposes*, „Folia Morphologica” 2024, nr 3, [doi: <https://doi.org/10.5603/fm.100032>].
- Kleindienst A., Haupt WF., Hildebrandt G., *Brain death and organ donation in Germany: analysis of procurement in a neurosurgical unit and review of press reports*, „Acta Neurochirurgica (Wien)” 1999, nr 6, [doi: <https://doi.org/10.1007/s007010050354>].
- Kotarbiński T., *Etyczne aspekty transplantacji serca* [w:] *W kregu życia i śmierci. Moralne problemy medycyny współczesnej*, red. Z. Szawarski, Warszawa 1987.
- Krekora-Zajac D., art. 4 [w:] *Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek tkanek i narządów. Komentarz*, red. D. Tykwińska-Rutkowska, Warszawa 2025.
- Krekora-Zajac D., *Dopuszczalność polecenia dotyczącego pochówku i innego dysponowania zwłokami* [w:] *Ius et Ratio. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skonwrońskiej-Bocian*, red. W. Borysiak, A. Gołaszewska, M. Olechowski, J. Wierciński, Warszawa 2022.
- Krekora-Zajac D., *O konieczności zmiany regulacji prawnej „aktu donacji zwłok ludzkich”*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 11.
- Krekora-Zajac D., *Ludzka próbka biologiczna wykorzystywana dla celów naukowych jako przedmiot prawa cywilnego*, „Studia Prawnicze INP PAN” 2015, nr 3.
- Królikowski M., *Transplantacja* [w:] *Transplantacje. Spór o dar*, red. B. Chyrowicz, Lublin 2011.
- Księżak P., Robaczyński W., *Dysponowanie zwłokami ludzkimi dla celów naukowych i medycznych*, „Państwo i Prawo” 2015, nr 1.
- Liwerska-Garstecka A., *„Mortui vivos docent” – badania anatomiczne w starożytnej medycynie greckiej*, „Medycyna Nowożytna” 2023, nr 2.

- Morciniec P., *Ludzkie zwłoki jako obiekt badawczy: dowolność działań czy normowanie?*, „Diametros” 2009, nr 19.
- Morciniec P., *Status filozoficznomoralny i teologicznomoralny ludzkiego ciała, zwłok, komórek, tkanek i narządów w kontekście badań nad ludzkim materiałem biologicznym* [w:] *Ciało w badaniach naukowych i praktyce medycznej*, red. J. Pawlikowski, Warszawa 2020.
- Nesterowicz M., Śliwka K., *Pobieranie ze zwłok komórek, tkanek i narządów do celów naukowych – problem prawny i medyczny*, „Prawo i Medycyna” 2009, nr 4.
- Nesterowicz M., *List otwarty do Sejmu. Niedoróbka legislacyjna w ustawie o przeszczepach*, „Rzeczpospolita. Prawo co dnia” z 10 czerwca 1996 r.
- Nihart A.J., Garcia M.A., El Hayek E. i in., *Bioaccumulation of microplastics in decedent human brains*, „Nature Medicine” 2025, nr 31, [doi: <https://doi.org/10.1038/s41591-024-03453-1>].
- Park A., *10 Ideas Changing the World Right Now*, <https://content.time.com/time/covers/0,16641,20090323,00.html>.
- Pawlikowska J., Pawlikowski J., Krekora-Zajac D., *Biobanking of human biological material and the principle of noncommercialisation of the human body and its parts*, „Bioethics” 2023, nr 2.
- Piskorz-Ryń A., *In articulo mortis. Cmentarze i chowanie zmarłych. Zagadnienia administracyjne*, Warszawa 2023.
- Popielski B., *Medycyna i prawo*, Warszawa 1963.
- Rabiega-Przyłęcka A., Tykwińska-Rutkowska D., Wołoszyn-Cichocka A., *art. 36 [w:] Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek tkanek i narządów. Komentarz*, red. D. Tykwińska-Rutkowska, Warszawa 2025.
- Rejman G., *Do kogo należą zwłoki ludzkie?* [w:] *Zawłaszczanie zwłok ludzkich*, red. A. Wiekłuk, Kraków 1996.
- Rybicka J., Gibiński K. [w:] *Zawłaszczanie zwłok ludzkich*, red. A. Wiekłuk, Kraków 1996.
- Sawicki J., *Przymus leczenia, eksperyment, udzielenie pomocy i przeszczep w świetle prawa*, Warszawa 1966.
- Soniewicka M., *Emocje a prawo. Znaczenie i rola uczuć w ujęciu filozoficznoprawnym*, Warszawa 2024.

- Soniewicka M., *Status normatywny ludzkich zwłok, ludzkiego ciała i odłączonych od niego części- perspektywa filozoficzna* [w:] *Ciało w badaniach naukowych i praktyce medycznej*, red. J. Pawlikowski, Warszawa 2020.
- Tworkowska A., *Implikacje prawne i społeczno-kulturowe śmierci człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki ochrony dóbr osobistych*, rozprawa doktorska, Białystok 2013, <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/3746?mode=full>.
- Tworkowska A., *Określenie statusu ludzkich zwłok jako problem prawno-społeczny*, „Prawo i Medycyna” 2015, nr 2.
- Tykwińska-Rutkowska D., *Transplantacja. Studium z prawa administracyjnego*, Warszawa 2014.
- Uhrynowicz-Tyszkiewicz I., *art. 36 [w:] Ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek tkanek i narządów. Komentarz*, red. J. Haberko, I. Uhrynowicz, Warszawa 2014.
- Żelazko P., *Wykorzystanie zwłok na cele naukowe w Polsce w XX w. – analiza historyczno-prawna* [w:] *Prawa człowieka w perspektywie społecznej i prawnej*, red. G. Skrobotowicz, Lublin 2023.
- Żelichowski M., *Pobranie komórek, tkanek i narządów: zgoda jest regułą, sprzeciw wyjątkiem*, <https://archiwum.rp.pl/arttykul/712430-Pobranie-komorek--tkanek-i-narzadow--zgoda-jest-regula--sprzeciw-wyjatkciem.html>.

Summary

Consent, bill, or deed of donation? On the search for a basis for the transfer of parts of human remains for scientific purposes

The collection of human cadavers for scientific research has been a source of considerable practical controversy for years, and has also been the subject of highly controversial statements from legal scholars. The development of biobanking over the past decade or so has also necessitated the establishment of a precise legal basis for the donation of individual body parts, such as brains. A basis that will realistically enable the collec-

tion of cells, tissues, and organs for scientific research purposes. The Act on the Collection, Storage, and Transplantation of Cells, Tissues, and Organs has not been amended in this regard for 20 years, necessitating the interpretation of Article 4 of this Act as an independent and specific basis for collection and the exploration of the ratio legis of the existing regulation. Scientific research on human cadavers has been conducted for thousands of years and has been subject to legal regulations in Poland since Poland regained independence. In addition to a historical overview, the article also presents *de lege ferenda* conclusions that will enable the legislator not only to respect negative wills expressed during life (objection) but also positive ones.

Key words: transplantation, autopsy, biobanking, consent, cadaver research